

УДК 349.6; 349.41; 349.42
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/1.127-8>

Еліна ПОЗНЯК, канд. юрид. наук, доц., психолог
ORCID ID: 0000-0001-5515-4849
e-mail: elina_pozniak@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Тетяна ШАРАЄВСЬКА, канд. юрид. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-0099-938X

e-mail: tetiana_sharaievska@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Олена ШОМПОЛ, канд. юрид. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-6620-5293

e-mail: shompol.ekopravo@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
"КОНЦЕПТ ПРИРОДИ В СУЧАСНОМУ ПРАВІ" :
НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО,
АГРАРНОГО ТА ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА,
ПРИСВЯЧЕНА СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРКИ М. В. КРАСНОВОЇ**

Вступ. Здійснено огляд виступів учасників Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції на тему "Концепт Природи в сучасному праві", присвяченій світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, завідувачки кафедри екологічного права, професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Краснової. Захід організовано і проведено кафедрами екологічного, земельного та аграрного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 26 травня 2023 року. Метою статті є увіковічення пам'яті професорки М. В. Краснової, висвітлення доктринальних і законодавчих підходів до формування і подальшого розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права, об'єднаних науковою ідеєю концепту Природи в сучасному праві. Урахування внесених учасниками конференції пропозицій із вдосконалення чинного законодавства, розвитку методології еколого-, земельно- й аграрно-правових досліджень, поглиблення теорії та філософії права є основними завданнями пропонованої публікації.

Результати. Учасники конференції спрямували зусилля на розв'язання актуальних науково-методологічних проблем екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права в контексті подолання наслідків широкомасштабної російської агресії на території нашої держави, переходу до мирної відбудови в перспективі. Висловлено пропозиції з удосконалення екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права, законодавства, науки й правозастосовної практики в Україні крізь призму втілення у життя концепту Природи у праві. У дослідженнях професорки М. В. Краснової в основу зазначеного концепту закладено ідею поєднання концепції сталого розвитку в правову систему України з розумінням Природи як об'єкта права, через сукупність її економічних, екологічних і духовних атрибутів.

Висновки. Осмислювати зміст та інструменти правового регулювання суспільних відносин необхідно на основі екоцентризму з метою формування нового рівня еколого-правової культури суспільства і громадян, мінімізації негативних наслідків воєнних дій і впливів надзвичайних екологічних ситуацій на території нашої країни, розбудови України як екологічної держави. "Концепт Природи в праві" – це оригінальна наукова ідея, яка розглядається крізь призму філософії права та ґрунтується на концепції сталого розвитку, оскільки визначає актуальну зміну акцентів від Людини до Природи.

Ключові слова: аграрне право, екологічне право, земельне право, навколишнє природне середовище, наукова ідея, концепт Природи, правова культура, правова наука, правове регулювання, право екологічної безпеки, професорка Марія Василівна Краснова.

Вступ

Серед дослідників правової проблематики у сфері еколого-, земельно- й аграрно-правових досліджень є талановиті вчені-правники епохи української незалежності, які завдяки своїм розробкам розвивають сучасні конституційні засади зазначених галузей права й законодавства, продовжують вибудовувати доктрину, шануючи й розвиваючи доробки своїх попередників. У Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі Київський університет) 26 травня 2023 року було проведено Всеукраїнську науково-практичну онлайн-конференцію на тему "Концепт Природи в сучасному праві": науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права", присвячену світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, завідувачки кафедри екологічного права, професорки тієї самої кафедри

Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Краснової (Андрейцев (наук. ред.), 2007, с. 66–67, 199–201). Талановита вчена, педагогиня, правни-кня, лідерка й керівниця, щира українка, патріотка, берегиня національних традицій, співоча душа, доброзичлива й надійна колега та друг – такою ми пам'ятатимемо вельмишановну й дорожу Марію Василівну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всеукраїнська науково-практична конференція згуртувала українських вчених, об'єднаних ідеєю екологізації нашого життя у непростий для України період боротьби з російською воєнною агресією проти нашої держави, її суверенітету, демократії, європейського курсу розвитку й розквіту. Тези виступів вчених і молодих дослідників – учасників конференції – опубліковані у збірнику тез (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023), а за результатами виступів і наукових дискусій автори цієї статті пропонують огляд

© Позняк Еліна, Шараєвська Тетяна, Шомпол Олена, 2024

виступів учасників конференції за найрізноманітнішими тематичними напрямками актуальних еколого-, земельно-, аграрно-правових та інших правових досліджень, об'єднаних науковою ідеєю формування концепту Природи у праві. Вчені поділилися своїми спогадами про професорку М. В. Красновою, думками й пропозиціями з розвитку законодавства та правової доктрини, удосконалення правових засад екологічної культури людини й українського суспільства, розвитку екологічної правосвідомості, беручи до уваги виклики воєнного стану й відстоювання національних інтересів у боротьбі України за свою ідентичність, незалежність і державність.

Метою статті є увіковічення пам'яті професорки М. В. Краснової, висвітлення доктринальних і законодавчих підходів до формування і подальшого розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права, об'єднаних науковою ідеєю концепту Природи в сучасному праві. Урахування внесених учасниками конференції пропозицій із вдосконалення чинного законодавства, розвитку методології еколого-, земельно- й аграрно-правових досліджень, поглиблення теорії та філософії права є основними завданнями цієї публікації.

Предметом дослідження є положення екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права й законодавства, а також науково-теоретичні та практичні ідеї, погляди й підходи до розвитку України як екологічної держави, розв'язання правових проблем охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і охорони земель та інших природних ресурсів, їх відтворення, забезпечення екологічної безпеки, розвитку методології здійснення наукових досліджень у різних правових сферах.

Об'єктом дослідження є суспільні, екологічні, земельні, аграрні та інші правовідносини, які виникають у умовах сьогодення у контексті подолання наслідків широкомасштабної російської агресії проти нашої держави й розвиватимуться на етапі переходу до мирної відбудови в перспективі, а також пропозиції з удосконалення екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права, законодавства, науки і правозастосовної практики в Україні крізь призму втілення у життя концепту Природи в праві – ідеї поєднання впровадження концепції сталого розвитку в правову систему України з розумінням Природи як об'єкта права через сукупність її економічних, екологічних і духовних атрибутів та крізь призму наукової спадщини професорки М. В. Краснової.

Результати

Відкрила роботу конференції кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка *Тетяна Григорівна Ковальчук*, яка від імені кафедри подякувала представникам різних наукових шкіл екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права за активну участь у конференції. Вчена також згадала про вагомий добробут Марії Василівни у вигляді монографій, підручників, навчальних посібників, наукових статей, тез конференцій та її величезний внесок у розвиток екологічного права. У доповіді на тему "*Професор Красновою Марія Василівна – науковець, педагог, колега*" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 50–54) Тетяна Григорівна розповіла про життєвий шлях Марії Василівни.

Народилася Марія Василівна 25 жовтня 1955 року в селі Благодатне Амвросіївського району Донецької області. Після закінчення десятирічної школи вона

вступила до технічного училища в м. Києві, де навчалася із 1973 по червень 1974 року, здобувши професійні навички з технології обробітку алмазів у діаманти, а також металів – вона могла відрізати справжній діамант від підробки у прямому й переносному значенні. Протягом 1974–1987 років Марія Василівна працювала на Київському заводі "Кристал", де у вільний від роботи час дуже любила співати й виступала в заводському хорі, а також двічі обиралася депутаткою Святошинської районної ради м. Києва. У 1987 році вона вступила на юридичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, де старанно ставилася до навчального процесу, відмінно навчаючись до 1992 року. Як цікавий факт біографії Марії Василівни Тетяна Григорівна зазначила те, що, ще будучи студенткою денної форми навчання, у грудні 1991 року вона була прийнята на посаду юрисконсультки першої категорії (на 0,5 ставки) Управління правового забезпечення природокористування Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, а після завершення навчання переведена на посаду провідної юрисконсультки еколого-правового управління цього міністерства. Із власних спогадів доповідачки періоду її студентських років: "Ми майже щодня зустрічались у читальному залі юридичного факультету, де Марія Василівна старанно конспектувала першоджерела, готуючись до семінарських занять".¹

З 10 вересня 1993 року Марія Василівна обійняла посаду асистентки кафедри економічного права (згодом господарського права) юридичного факультету Київського університету, а з урахуванням її попереднього досвіду практичної роботи з 1 вересня 1994 року була переведена на посаду доцентки кафедри економічного права. Завідувачка кафедри проф. Грациела Василівна Пронська була цьому дуже рада, адже Марія Василівна була талановитою асистенткою, їй було затверджено тему кандидатської дисертації. З 1 червня 1996 року у зв'язку з реорганізацією кафедр на юридичному факультеті вона була переведена на новостворену кафедру трудового, земельного і екологічного права, а в 1997 успішно захистила кандидатську дисертацію на тему "Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію" під керівництвом проф. В. І. Андрейцева, після чого розпочала роботу на посаді асистентки, згодом – доцентки кафедри. Вона брала участь у різноманітних проектах, підготовці й виданні науково-теоретичних, навчальних і науково-практичних праць. Серед перших ґрунтовних видань, співавторкою яких стала Марія Василівна, були "Судовий захист екологічних прав громадян України: довідник для суддів", 2001, у співавторстві з проф. Н. Р. Малишевою; підручник "Екологічне право. Особлива частина", 2001, за редакцією В. І. Андрейцева та ін. Із 2 лютого 2002 до 30 травня 2004 року Марія Василівна обіймала посади заступниці декана юридичного факультету з питань організації навчального процесу і культурно-просвітницької роботи на денному відділенні, заступниці декана з організації навчального процесу на заочному відділенні, де сумлінно та відповідально виконувала поставлені завдання, зокрема й надаючи допомогу студентам факультету.

Далі вона вступила до докторантури Київського університету, де навчалася з 1 вересня 2005 до 31 серпня 2008 року, після завершення якої продовжила працювати на посаді доцентки кафедри. Після написання докторської дисертації вийшла її монографія "Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти)" (2008), а у 2010 році відбувся захист

¹ Пряму мову у статті наведено за аудіозаписом конференції.

докторської дисертації на тему "Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України". Невдовзі Марія Василівна була переведена на посаду професорки кафедри трудового, земельного і екологічного права. Після захисту нею докторської дисертації відбулася чергова реорганізація кафедри, і у 2011 році на базі кафедри трудового, земельного і екологічного права було створено три кафедри. Кафедру екологічного права очолила Марія Василівна. Працюючи на посаді завідувачки протягом 2011–2018 років, Марія Василівна організувала діяльність кафедри за такими напрямками: навчально-методична робота; науково-дослідна діяльність; керівництво аспірантами й наукове консультування докторантів кафедри; наукова й виховна робота зі студентами; налагодження міжвузівських науково-освітніх зв'язків з органами державної влади. Вона була науковою керівницею шістнадцяти кандидатських дисертацій випускників кафедри й науковою консультанткою двох докторських дисертацій, читала лекції, проводила семінарські та практичні заняття для студентів освітнього рівня "Бакалавр" із дисциплін "Екологічне право", "Договори в екологічному праві", "Право екологічної безпеки", а для студентів освітнього рівня "Магістр" – "Актуальні проблеми екологічного права" (згодом "Проблеми земельного та екологічного права"), "Правові форми екологічного контролю", "Проблеми реалізації та захисту екологічних прав громадян", "Проблеми права екологічної безпеки". Нею було видано навчальний посібник "Договори в екологічному праві України", а серед колективних робіт – навчальні посібники "Правові форми екологічного контролю" (2012) і "Проблеми права екологічної безпеки" (2016), до написання яких були залучені представники різних наукових шкіл. Доповідачка зазначила, що вони "стали фундаментальними науковими працями, у написанні яких брала участь Марія Василівна, яка вклала в цю роботу багато часу, енергії і сил. Ми, члени кафедри, надзвичайно вдячні Марії Василівні за таку роботу". Вагомим науковим доробком Марії Василівни є її публікації у п'ятитомному виданні "Правові доктрини України" (2013, т. 4), а також у "Великій українській юридичній енциклопедії" у 20 томах (т. 14 "Екологічне право"), де авторка розкрила зміст низки еколого-правових термінів.

Протягом 2018–2022 років Марія Василівна працювала на посаді професорки кафедри екологічного права юридичного факультету, згодом – Інституту права, а потім Навчально-наукового інституту права Київського університету. У 2020 році була обрана член-кореспонденткою Національної академії правових наук України. Майже до останніх днів, незважаючи на важкий фізичний стан, Марія Василівна готувала підручники й навчальні посібники, продовжувала читати лекції, проводити практичні заняття і приймати іспити в режимі онлайн, роз'яснюючи студентам проблемні питання теорії та практики застосування екологічного законодавства. Спільно з доц. Ю. А. Красновою вона опублікувала два навчальні посібники – "Екологічне право України. Загальна частина" і "Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання" (2021).

Провівши демонстрацію світлин із фото життєпису Марії Василівни, Тетяна Григорівна зазначила: "...в нашій пам'яті Марія Василівна залишається усміхненою жінкою-українкою, яка шанувала українські традиції, любила одягати український одяг, українське намисто, яка до останнього дня працювала на посаді професорки кафедри, навіть коли через хворобу їй було важко працювати. Світла пам'ять про нашу колегу, видатну педа-

гогиню, науковицю, докторку юридичних наук, професорку, член-кореспондентку Національної академії правових наук України, патріотку України завжди залишиться у наших серцях".

З вітальним словом до учасників конференції звернувся доктор юридичних наук, професор, заступник директора Навчально-наукового інституту права Київського університету *Тарас Олегович Дідич*. Він зауважив, що конференція, організована кількома кафедрами Навчально-наукового інституту права, є надзвичайно цікавою і перспективною, і попри те, що таких наукових заходів останнім часом організовано багато, саме Природа в сучасному праві є, по-суті, тим первинним явищем, яке необхідно цінувати, берегти й захищати. На його думку, природоохоронна проблематика в період воєнного стану стала однією із перших, яка досліджується у межах науково-практичних заходів та презентується в доповідях, підготовлених учасниками конференції. Тарас Олегович звернув увагу присутніх на те, що ця подія є знаковою, адже "робота кафедр, насамперед екологічного права, пов'язана з тим, що конференція присвячена пам'яті Марії Василівни Краснової – відомої вченої, науковиці, професорки Київського університету, яка надзвичайно великий внесок зробила в розвиток науки екологічного права і фактично стала людиною, яка заснувала свою наукову школу". Він висловив щире подяку представникам кафедри екологічного права і її завідувачці за підтримку таких традицій, їх продовження і пам'ять, зазначивши, що "на сьогодні дана проблематика є актуальною, має надзвичайно перспективний характер як для кафедри екологічного права, кафедри земельного та аграрного права, так і для всього Навчально-наукового інституту права та Київського університету загалом". Також він побажав учасникам конференції плідної роботи, гарних виступів, упевнено застосовувати й апробувати свої ідеї і весь їх потенціал.

Доктор юридичних наук, професор кафедри земельного та аграрного права, член-кореспондент НАПрН України *Володимир Васильович Носік* звернувся до присутніх із бажанням презентувати декілька тез, які відображають назву теми запропонованої ним доповіді "*Концепт Природи в праві чи інноваційне оновлення парадигми аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах?*" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 93–96), для обговорення, з огляду на "нестандартну постановку питання теми цієї конференції". Володимир Васильович розповів, що познайомився із професоркою М. В. Красновою ще тоді, коли вона була студенткою, а він викладав дисципліни, які вона слухала, вивчала, потім була рекомендована на роботу в Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України, а згодом "повернулася до нас на юридичний факультет, де пройшло ось так життя, стільки, скільки було відведено для Марії Василівни Богом". Вчений розповів про те, що концепт Природи в праві був започаткований нашими Вчителями, насамперед проф. В. Л. Мунтяном, і саме звідти розпочалося впровадження його ідеї в життя, оскільки, коли Василь Лук'янович запропонував на кафедрі адміністративного права читати "Правову охорону природи", то це викликало здивування у його колеги, зокрема й з інших наукових шкіл. Як зазначив доповідач, тоді й виникла ідея концепту Природи в праві.

З інформаційного повідомлення про тематику конференції йому стало зрозуміло, що постановка питання концепту Природи в праві розкрита трішки на іншому щаблі розвитку суспільства й суспільної думки – через праці Марії Василівни. Постановку питання і визначення теми

він вважає вдалим, тому що "концепт" (від латин. *концептус*) – це поняття, багатозначний термін, а для цілей своїх тез він використовує його у значенні "інноваційної ідеї, що містить творчий сенс, або ж соціального конструкту, тобто породження конкретної культури чи суспільства, що існує виключно через те, що люди згодні діяти так, ніби воно існує, або згодні слідувати певним умовним правилам". Науковий аналіз опублікованих праць Марії Василівни показує, що в основу таких наукових ідей були покладені нормативні положення Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", де окреслено, за словами професорки М. В. Краснової, "засади впровадження нової еколого-духовної парадигми, тобто відповідної системи цінностей, понять і суджень, які формують таке сучасне бачення реальності, яке засноване на гармонізації взаємин Суспільства і Природи, на засадах сталого розвитку, що було проголошено в матеріалах Конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища лише через рік у Ріо-де-Жанейро (1992), у межах якого Природа виступає домінуючою життя, а не ресурсом економічного зростання". У такому контексті актуалізується питання щодо методологічних, науково-теоретичних і прикладних підходів до наукового пізнання сутності й функціонального призначення аграрного, земельного, екологічного права у розв'язанні проблем, породжених сучасними екологічними, соціальними, економічними, демографічними, духовними та іншими викликами глобального, національного, регіонального та місцевого рівня.

Наукове пізнання сутності екологічного права (у поєднанні з ним аграрного, земельного та інших галузей національної правової системи) Володимир Васильович вважає "об'єктивно детермінованим соціальним запитом для пошуку відповідей із розв'язання проблем на кожному історичному етапі суспільного розвитку", констатує появу низки проблем, породжених російсько-українською війною. Він акцентував свою увагу на неготовності відповідних галузевих доктрин до того, щоб запропонувати державі ефективні юридичні моделі їх розв'язання через їхню орієнтованість на сталий розвиток суспільства й держави за європейськими вимірами. Вчений наголосив на необхідності розв'язання проблем, породжених ворожою окупацією Автономної Республіки Крим, частини Донецької і Луганської областей у 2014 році, "які вісім років тривали до повномасштабного військового вторгнення на територію України, що передбачало й передбачає реалізацію норм статей 1–3, 5, 13, 14, 17, 41 тощо Конституції України щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності держави, неприпустимості порушення державних кордонів, захисту землі як об'єкта права власності й основного національного багатства українського народу й удосконалення, відповідно, системи й структури земельного, аграрного, екологічного та іншого законодавства відповідно до основного закону нашої держави". Вчений також зазначив, що попри основну зосередженість уваги дослідників на аналізі норм Земельного кодексу, який суперечить Конституції України, норм екологічного законодавства без проведення концептуального дослідження ст. 50 Конституції України щодо права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, аналізі прийнятих аграрних законів без проведення системного концептуального аналізу норм Європейського Союзу, Світової організації торгівлі щодо застосування ратифікованих угод у практиці регулювання аграрних, земельних, екологічних відносин тощо, існує потреба в новому пошуку відповідей на питання, обумовлені сучасними реаліями. "Сьогодні війна "сколихнула" суспільство і

ставить знову перед вченими, політиками, депутатами, перед суспільством у цілому питання щодо перспектив економічного і соціального розвитку України за європейським курсом після війни відповідно до цілей сталого розвитку й набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі", щодо дієвості тих інноваційних змін, які "забезпечать прогресивний розвиток і відновлення України після війни".

Про багаторічну (понад тридцятирічну) плідну співпрацю із професоркою М. В. Красновою розповіла докторка юридичних наук, професорка, академікня НАПрН України, завідувачка відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України *Наталія Рафаелівна Малишева*. Вчена відмітила важливість "вшанування пам'яті визначної вченої, педагога і просто чудової людини, Марії Василівни Краснової, яка пішла з життя не виправдано рано, на піку своєї творчої активності, яка могла ще дуже багато зробити, як у науці екологічного права, так і в царині виховання нової генерації правознавців-екологів". Підкреслила поєднання у Марії Василівни таких рис, як "принциповість, безкомпромисність у відстоюванні своєї позиції, мужність, а з іншого боку – просто чудові бажання підтримати, допомогти кожному, у кого вона бачила паростки прагнення досягти наукових результатів". Розповівши про перше знайомство з Марією Василівною та спілкування з питань, які мали спільний інтерес для науки та практики, вона зазначила "серйозне, вдумливе ставлення Марії Василівни до своїх професійних обов'язків, бажання не похвалити, а прискіпливо вникати в питання, які поставали". Наталія Рафаелівна поділилася спогадами про співпрацю з юридичним управлінням Мінприроди України, яка була потрібна для наукової роботи, про свої поради Марії Василівни з питань наукової літератури за еколого-правовою тематикою, обмін тестами й завданнями для студентів, апробацію задач для студентів, які формували самостійно з використанням досвіду в природоохоронних органах і при вивченні судової практики, написання наприкінці 1990-х років спільних публікацій у підручниках, навчальних посібниках. Доповідачка розповіла також про їхню співпрацю у цікавих спільних проєктах екологічного профілю і підготовку громадських екологічних інспекторів, виступи перед громадськістю. Одним із таких проєктів стала робота на етапі підготовки Орхуської конвенції до ратифікації Україною, де доповідачка й Марія Василівна входили до робочої групи з науковців, представників Мінприроди України, Верховної Ради України, Верховного Суду України (його представляв голова палати із цивільних справ Петро Іванович Шевчук) і громадськості. "Із цією групою ми об'їздили дев'ять крупних областей України, де виступали в органах місцевого самоврядування, обласних судах, перед громадськістю. Наше турне завершилось у Києві перед суддями Верховного Суду України. Скрізь спікерами були ми з Марією Василівною", – зазначила Наталія Рафаелівна. Вона зауважила, що в той час було підготовлено публікації "Я маю право знати", "Судовий розгляд екологічних справ", низку праць методичного характеру для різних суб'єктів, які реалізували положення Орхуської конвенції, а також розпочато діяльність із приведення у відповідність до цієї конвенції національного законодавства з винесенням законопроектів на всенародне обговорення. Вчена відзначила також спільну підготовку й проведення наукових заходів, одним із яких стала Міжнародна науково-практична конференція "Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди" (2019).

Професорка Н. Р. Малишева вважає правильним, що "організатори конференції обрали саме такий методико-теоретичний підхід до теоретико-правового регулювання еколого-правової проблематики для вшанування пам'яті Марії Василівни". Висвітлюючи тему свого виступу *"Концепт людини в екологічному праві: вчора, сьогодні, завтра"* (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 77–83), вона звернула увагу на те, що термін "концепт Природи" не є усталеним, його завжди слід брати в лапки, оскільки він варіюється як у хронологічному, так і в територіальному вимірах. Базуючись на "територіальному розрізі екологічного права України і часовій основі", починаючи з 1960-х років, коли було прийнято Закон "Про охорону природи Української РСР" від 30 червня 1960 року, і аналізуючи сьогоденний стан екологічної політики і права, Наталія Рафаелівна закликала вчених поміркувати на перспективу та проаналізувала основні питання, які постають у зв'язку з "визначенням місця людини у відповідному концепті". Вчена зазначила, що у своєму праворозумінні ми "неодмінно просуваємось до концепту необхідності визнання і відображення в праві того, що Людина не відокремлена від Природи, а скоріше, вбудована в неї. Необхідність сталого співіснування Людини і Природи має брати до уваги й внутрішню цінність екосистем і необхідність їх захисту заради них самих, а не лише як середовища життєдіяльності людини".

На завершення Наталія Рафаелівна зауважила, що Марія Василівна була справжньою патріоткою України й оптимісткою, вона казала: "Я впевнена, що Україну чекає дуже щасливе майбутнє, і що це настане дуже скоро". Доповідачка висловила надію, що передбачення Марії Василівни справдяться, і зазначила, що "Марія Василівна залишила потужний науковий спадок, який будуть вивчати, аналізувати й використовувати її колеги та послідовники. Для мене особисто це велика втрата. Пам'ятаємо її. Світла пам'ять Марії Василівни Краснової".

Докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права *Світлана Василівна Бобровник* зазначила, що мала, безсумнівно, взяти участь у конференції пам'яті професорки М. В. Краснової із двох причин: по-перше, висловити глибоку повагу до Марії Василівни, її праць, її життєвого шляху. Друга причина пов'язана із "певним "боргом" перед Марією Василівною" – дати відповідь на її запитання: "чому б науці теорії права не попрацювати на потреби інших галузей права, чому б не розробити екологічні функції держави, теоретичні засади екологічної політики?" Отже, у своїй доповіді на тему *"Еколого-правова політика сучасної держави: проблеми та шляхи розв'язання"* (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 17–20) Світлана Василівна акцентувала увагу на проблемах еколого-правової політики, оскільки ця тематика пов'язана з визначенням ролі людини в екологічній сфері й розумінням, якими мають бути екологічні права громадян та їхня можливість жити у правовому й екологічно безпечному середовищі. "Важливим аспектом пізнання еколого-правової політики є визначення її поняття, ознак, рівнів, функцій, форм організації і тенденції розвитку в сучасних умовах", – наголосила доповідачка.

Аналізуючи теоретичні й еколого-правові підходи до визначення еколого-правової політики, вчена поділила їх на три групи: політична діяльність, спрямована на охорону, відновлення довкілля, раціональне використання природних ресурсів; діяльність держави, спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля; діяльність держави і суспільства, спрямована на охорону й оздоровлення

навоколишнього середовища. Однак, на її думку, усе-таки людиноцентристський підхід до розуміння правового регулювання у сучасних умовах не дає можливості акцентувати увагу при характеристиці еколого-правової політики на визначенні її як нормативно закріпленої діяльності сучасної держави та інституцій громадянського суспільства, яка спрямована на забезпечення конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування заподіяної порушенням цього права шкоди. Визначаючи й аналізуючи ознаки еколого-правової політики, Світлана Василівна підкреслила, що "важливим аспектом еколого-правової політики має стати збалансування тих рівнів, які забезпечують еколого-правове регулювання. Звичайно, це міжнародне право як глобальна політика, що забезпечує встановлення стандартів міжнародно-правового регулювання екологічних відносин; це й регіональна еколого-правова політика, що націлена на регулювання співпраці держав, які мають спільні географічні, історичні та інші умови щодо узгодження діяльності в екологічній сфері; це і національна еколого-правова політика, яка забезпечує ухвалення та реалізацію природоохоронних законів; це і локальна еколого-правова політика, яка націлена на реалізацію державної політики з урахуванням політики підприємств, установ, організацій, і взагалі всього того, що впливає на те, що оточує нас". На думку доповідачки, "сучасна еколого-правова політика, хоч і на теоретичному рівні, але визначає стратегічні цілі її впровадження, що включає екологічну свідомість громадян, екологічні цінності й екологічну освіту. Без цих складників будь-яка політика в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства є лише декларуванням". Намічаючи основні шляхи підвищення ролі та значення еколого-правової політики в сучасному суспільстві, тенденції її розвитку й удосконалення, вчена проаналізувала загальносуспільні й правові заходи, які мають ґрунтуватися на принципах екологічної політики Європейського Союзу, екологізації всіх секторів економіки тощо й бути спрямованими на розроблення концепції еколого-правової політики України, створення Екологічного кодексу як кодифікованого акту в зазначеній сфері відносин.

Теплими спогадами про Марію Василівну поділилася із присутніми її племінниця – докторка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України *Юлія Андріївна Краснова*. Юлія Андріївна подякувала науковій спільноті – колегам, друзям, близьким людям, які були поруч, – за добрі слова, за моральну, психологічну та іншу підтримку Марії Василівни у її боротьбі з важкою недугою у той важкий час. Вона зазначила, що "впродовж багатьох років Марія Василівна присвячувала себе улюбленій справі – працювала до останнього подиху, приймала сесію у студентів, хоча їй це важко вже вдавалося". Розповідаючи про плідну наукову співпрацю, презентувала підготовлений у співавторстві з Марією Василівною навчальний посібник "Екологічне право. Особлива частина", який було опубліковано у травні 2023 року. У вступній частині посібника Юлія Андріївна написала присвяту світлій пам'яті Марії Василівни – Вчительки, наставниці, берегині сучасного екологічного права, його концепту, патріотки своєї країни та прекрасної людини. Вона висловила сподівання, що наукові доробки вченої будуть поштовхом для багатьох нових праць, актуальних тем, які досліджуватимуться на теренах сучасної України: "...і дай Боже, щоб врешті той стан правового регулювання, про який вона писала, її

наукові ідеї про екологічну державу, про концепт Природи, – і в законодавстві, і в праві – нарешті отримали своє заслужене місце в державі".

У доповіді на тему "Подальші перспективи формування екологічної держави в Україні в контексті наукової доктрини професора М. В. Краснової" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 66–68) вчена приділила увагу правовому аналізу тих чинників формування екологічної держави, про які говорила Марія Василівна, "що дозволить вивести екологічну функцію держави на новий рівень довіри між суспільством та державою". Підкреслюючи необхідність змін екологічної правосвідомості населення, забезпечення ефективності реформування системи екологічного управління, інформаційного забезпечення її еколого-інформаційної функції держави, розвитку договірної політики у сфері використання та охорони природних ресурсів, удосконалення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, забезпечення якості нормотворчої діяльності тощо, Юлія Андріївна акцентувала увагу на законопроекті № 6004-д від 04 січня 2023 року "Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля". Попри обнадійливу назву законопроекту, на думку доповідачки, при ознайомленні з його текстом стає зрозумілим, що йдеться про "врегулювання питання промислових викидів і скидів та розміщення промислових відходів шляхом запровадження інтегрованого дозволу, імплементацію положень директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю)". Юлія Андріївна розповіла, що на її запитання до Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України щодо назви цього нормативного акту вона відповіді не отримала. Зазначивши, що "сутність цієї проблематики в тому, що забезпечення екологічної безпеки – це не лише про промислові викиди", вчена провела ретельний аналіз положень законопроекту. Стосовно систематизації екологічного законодавства загалом вона зазначила, що Марія Василівна звертала її увагу на те, що "ми маємо відходити від антропоцентризму, у тому числі в теорії формування права екологічної безпеки, та цієї думки дослідник має дійти самостійно, адже йдеться про забезпечення існування і людини, і суспільства, і всього живого на планеті Земля в цілому, бо в межах однієї держави ми ніколи не зможемо забезпечити екологічну безпеку".

На актуальності постановки питання про новий концепт Природи в екологічному праві наголосив доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії права та держави, академік НАПрН України *Василь Васильович Костицький*, оскільки постає питання, чи суперечить ідея антропоцентризму спробам забезпечити домінування соціоцентризму в розвитку екологічного права, еколого-правовій політиці держави, чи навіть ширше – про довкілля як об'єкт чи суб'єкт в екологічному праві. Він поділився спогадами про професорку М. В. Краснову, яка "себе дуже потужно проявила, коли ми створили в Міністерстві охорони природи у 1991 році Науково-консультативну раду з юридичних питань", розповів про плідну співпрацю українських вчених (В. І. Андрейцева, С. М. Кравченко, Н. Р. Малишевої, В. І. Олещенка, Ю. М. Щербака, за своєю та Марії Василівни участю) із запровадження міждисциплінарних підходів до розв'язання екологічних проблем, забезпечення ратифікації та втілення у життя положень Орхуської конвенції, юридичного супроводу політико-правових рішень екологічної сфери, "долучення до розв'язання цих проблем представників теорії, соціології та філософії права".

Висвітлюючи тему свого виступу "Екологічна держава: фікція чи умова виживання цивілізації" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 57–62), Василь Васильович перейшов до окреслення кола проблем пошуку шляхів розвитку сучасної держави й вибору теоретико-правової моделі для нового обґрунтування шляхів подальшого розвитку екологічного права (людиноцентристської, соціоцентристської чи природоцентристської). Ставлячи питання про те, якою має бути сучасна держава, яка розуміти її сучасність (теоретико-методологічне обґрунтування її суті, змісту, призначення, ознак) з погляду розв'язання екологічних проблем, доповідач розкрив поняття і зміст функціоналістських та нормативістських поглядів на інтерпретацію держави, аксіологічних або антропологічно орієнтованих підходів до кожного з них. На думку Василя Васильовича, "екологічна держава – це така суверенна політико-територіальна організація публічної влади, функціонування якої спрямоване на забезпечення екологічних інтересів громадянського суспільства і людини, виконання її обов'язку щодо забезпечення права людини на сприятливе для життя довкілля, визнання, неухильне дотримання і реалізацію екологічної функції такої держави як однієї із пріоритетних". Навівши ознаки екологічної держави, вчений зазначив, що "сучасність держави та можливість називати її екологічною не буде фікцією за умови реалізації тенденції посилення екологічного складника функціонування сучасної держави". На його думку, "проблеми екології можуть тимчасово відходити на другий план під тиском небезпеки розгортання світової війни, регіональних воєнних конфліктів, світового тероризму, етнічних переселень, економічних воєн, тому необхідно вирішувати питання про поєднання цих непоєднаних тенденцій. Бо коли гримлять гармати, то люди думають про перемогу, а про збереження довкілля агресор не думає ніколи". Вчений підкреслив, що "рівень правової культури вимірюється тільки популістськими заявами про збереження довкілля і відсутністю реальних дій, реальних механізмів", тому "екологічна держава, на жаль, на сьогоднішній день є фікцією, як і екологічна безпека, нормативи якої затверджує сама держава, виходячи зі своїх фінансових, наукових, технічних потреб збереження нинішнього і майбутніх поколінь та збереження придатного для життя довкілля".

На завершення своєї доповіді В. В. Костицький сказав: "Очевидно, що продовжуючи ту справу, якій віддала все своє наукове життя Марія Василівна Краснова, інші наші колеги, які нещодавно відійшли в кращий світ, мабуть, ми маємо теж виконувати свій обов'язок – виховувати коріння наук, науковців, які заступлять нас, коли ми підемо у кращі світи". Він висловив сподівання, що Україна, сприяючи збереженню землі для нинішніх і майбутніх поколінь, має шанси не тільки в системі цифровізації, а й у системі пошуку нових ідей забезпечення права на сприятливе для життя довкілля, має шанси стати однією із передових країн світу.

З подяки за організацію і проведення конференції, присвяченої пам'яті Марії Василівни Краснової, розпочав виступ кандидат географічних наук, доцент, заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру енергетичного, ядерного та природоресурсного права, старший науковий співробітник відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, в. о. президента і віцепрезидент Українського географічного товариства *В'ячеслав Іванович Олещенко*. Він зазначив: "дійсно, це була непересічна особистість, яку всі ми будемо разом багато років згадувати,

пам'ятати, цінувати, ставити в приклад для молодих колег, на її досвіді намагатися формувати нове покоління, яке неодмінно має прийти до цих добрих справ і бути кращим за нас". Розповідаючи про знайомство і спілкування з М. В. Красновою "у той час, коли нам у 1990 році вдалося розпочати реальну роботу у Верховній Раді над підготовкою Закону "Про охорону навколишнього природного середовища", а одним із важливих елементів реалізації цього закону було створення Міністерства охорони навколишнього природного середовища України", доповідач і познайомився із Марією Василівною. Упродовж багатьох років спілкування Марія Василівна "була уособленням доброго ставлення до справи, мається на увазі насамперед відповідального та фахового, завжди була особистістю. Зовні вона виглядала дуже м'якою і лагідною, але насправді вона мала "серйозний крем'яний усередині", великий потенціал, відповідальне ставлення до своїх обов'язків і до життя, що стало надважливим елементом нашої співпраці і добрих людських відносин". Вчений розповів про те, як на кафедрі вони міркували про нові законопроекти, займалися розробкою чергової редакції Екологічного кодексу України.

Висвітлюючи тему виступу *"Об'єктивність необхідності системної єдності та диференційованості довіклілевих правовідносин"* (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 96–99), В'ячеслав Іванович висвітлив історичні передумови підготовки проекту й подальшого прийняття Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", у якому було закладено ідею про "об'єктивну єдність усього в Природі, включаючи і присутність у ній людини". Як відповідальний за розроблення цього законопроекту у Верховній Раді, В'ячеслав Іванович підкреслив, що "ні про яку антропоцентричність мова не йшла, згадка про людину і здоров'я людини з'явилася у законопроекті з ініціативи проф. В. І. Андрейцева, який особливо опікувався проблемами правового забезпечення екологічної безпеки. Акцентувалася увага на тому, що ми зберігаємо природу не просто для самої природи, але й ще для людини". Водночас він зазначив, що попри очікування, "багато тих речей, які закладалися в ті часи, і в цей закон, і в інші закони, які розроблялися в екологічній сфері на початку 1990-х років, чомусь виявилися чи то неусвідомленими, чи то повністю несприйнятими, чи непоміченими суспільством". У процесі подальших змін до законодавства (це стосується, зокрема, Закону України "Про екологічну експертизу") щось, на його думку, було знівельовано, фактично втрачено, а щось не пізнано.

Виходячи з того, що поняття "довкілля", "природа", "людина" існують об'єктивно, системно організовані, на думку В'ячеслава Івановича, відокремлювати земельне право від екологічного не можна. Саме тому "при обговоренні стратегії систематизації екологічного законодавства ми закладали, що певні системні речі мають бути врегульовані на рівні Екологічного кодексу, при цьому ми зберігали поресурсове законодавство для регулювання отих особливих, диференційованих, екологічних, я застосовував би – довіклілевих відносин". Подальший розвиток "довкіллевого права й відповідного законодавства" він вбачає у "забезпеченні його систематизації у повному обсязі, в утвердженні системної єдності та диференційованості в регулюванні відповідних відносин, забезпеченні особливої ролі довіклілевого права в регулюванні відносин у всіх сферах, включаючи бюджетну, податкову, виходячи із суспільної значущості проблем у довіклілевій сфері, необхідності їх належного розв'язання, актуальності і важливості чого із часом буде все більше зростати".

"Сьогодні ми зібралися вшанувати світлу пам'ять людини, яка пройшла свій шлях дуже достойно: Марія Василівна підготувала велику плеяду науковців, якими маємо пишатися ми і університет. У зв'язку із рашистською агресією ми не змогли вшанувати пам'ять Марії Василівни Краснової, Іллі Івановича Каракаша, але поки ми їх пам'ятаємо, поки навчатимемо наших учнів на працях наших учителів, вони житимуть у наших серцях. Їхні ідеї із плином часу набувають нового забарвлення і завжди залишатимуться з нами" – так розпочала свій виступ докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Ганна Валеріївна Анісімова*. Доповідачка висловила сподівання, що наукові ідеї Марії Василівни стануть для нас дороговказом, а напрацювання "житимуть у її рукописах", розвиватимуться у працях "представників наукової школи, створеної нею". Вона зазначила, що при виборі теми свого виступу – *"Парадигма "людина-природа" у науковій спадщині М. В. Краснової: пошук співіснування"* (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 8–12) – керувалася прагненням "звернути увагу на ті концепти, які були закладені в роботах Марії Василівни, щодо подальшого формування екологічного права та екологічної політики", зосередившись на розгляді концепту "Людина – Природа" в умовах сьогодення".

Окреслюючи актуальні напрями сучасних еколого-правових досліджень у сфері правової охорони клімату, ландшафтів, розвитку системи кліматичних прав, відшкодування екологічної та кліматичної шкоди, Ганна Валеріївна зазначила складнощі в опрацюванні понятійно-категоріального апарату, розробленні дієвих механізмів забезпечення та захисту. На її думку, "тут у нагоді може стати екоцентричний підхід, який запропоновано в багатьох наукових працях Марії Василівни, адже вона завжди намагалася поєднати наше національне право з міжнародним правом; останні роботи вченої сформовані на концепті європеїзації нашої національної політики і сучасних умов її формування". Стосовно формування засад екоцентричного підходу в працях професорки М. В. Краснової доповідачка це пов'язала із засадничими документами ООН і концепцією сталого розвитку, відповідно до якої безпековий характер суспільства розглядався як невід'ємний елемент Природи, який розвивався за власними законами. Водночас серед здобутків Марії Василівни, крім концепту Природи, є також інші важливі наукові ідеї: "формування системи об'єктів екологічного права з віднесенням Природи до об'єктів екологічного права, до змісту статей Конституції України; обґрунтування доцільності віднесення до об'єктів екологічного права й екологічної безпеки; розгляд ресурсно-екологічної безпеки, що має важливе значення в умовах відстоювання суверенітету нашої держави; формування екологічної держави й державності в Україні". Здійснивши науково-правовий аналіз праць М. В. Краснової, у яких було закладено засади формування концепту Природи в праві, вчена дійшла висновків про необхідність перегляду засад державної екологічної політики на предмет визначення Природи її об'єктом і самостійним об'єктом права, публічним благом, соціальною цінністю. Ганна Валеріївна підтримала думки вчених (проф. Г. І. Балюк та інших) про необхідність формування енвайронменталізму як сучасної прогресивної "ідеї об'єднання зусиль усіх країн світу в галузях економіки, політики, техніки, науки, культури, освіти і права для збереження довкілля на екологічно обґрунтованих засадах". За такого підходу, за

її словами, "усуваються існуючі суперечності між антропоцентричним і екоцентричним підходами".

Вшановуючи пам'ять М. В. Краснової, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Запорізького національного університету *Олександр Григорович Бондар* зазначив, що не мав можливості, на жаль, "доторкнутися повною мірою до широкої душі, щирого гарячого серця і неперевершеного інтелекту Марії Василівни, проте навіть ті нечисленні миттєвості спілкування дозволяють говорити, що на моєму життєвому шляху людей такого "калібру" зустрічалося мало". Він зазначив, що "наукова спадщина Марії Василівни, її управлінська та викладацька діяльність, увесь короткий життєвий шлях були спрямовані не лише на розбудову, розвиток, удосконалення правового регулювання екологічних відносин, але й на формування і поширення тієї системи цінностей, які спрямовані на виховання любові й поваги до України, до рідної природи, до землі". Він підкреслив, що такі вчені, як Василь Лук'янович Мунтян, Марія Василівна Краснова та інші були "не лише носіями знань і певних ідей, – це люди, які вплинули на формування кожного з нас як особистостей і громадян".

У науковому повідомленні про *"Аксіологічні аспекти розвитку земельного права України"* (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 21–24) доповідач проаналізував наукові підходи професорів В. В. Носіка та П. Ф. Кулиничка щодо початку й перебігу земельної реформи в Україні, наголошуючи на її вадах (суперечливості, непослідовності), практичному втіленні багатьох правових моделей земельної та аграрної реформ, які різнилися між собою напрямками, наслідками, способами, структурою. Вони "за своїми засадами або суперечили одна одній, або нові напрями перекреслювали розпочаті раніше реформи". На його думку, земельна реформа відбулася, однак її завершення здебільшого пов'язане з "усуненням останньої перешкоди для повноцінного функціонування інституту права власності на землю, як ми всі розуміємо, – ідеться про знаття земельного мораторію". Відповідь на питання, чи можливо найближчим часом в умовах воєнного стану й повномасштабної рашистської агресії вести мову про завершення земельної реформи, розпочатої у 1990 році, "видається вкрай важкою, а то й неможливою". На сьогодні вчений пропонує "провести ґрунтовну системну інвентаризацію зробленого і, відповідно, недосягнутого, що буде основою для подальшої розбудови земельного ладу в Україні. Ця пропозиція цілком логічно корелює із завданням щодо розроблення Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, концепція якої схвалена розпорядженням уряду від 19 січня 2022 року".

Виходячи з того, що будь-які заходи земельної реформи передусім є правовими, вчений наголосив на неоднозначності сприйняття цієї реформи лише як реформи земельного законодавства. Звернув він увагу й на необхідність переосмислення багатьох цінностей для подолання наявної "кризи свідомості", що зумовлює необхідність екологізації новітнього земельного законодавства, про що писав професор В. Л. Мунтян, і "формування нової парадигми земельного ладу в Україні". Доповідач приділив увагу питанням необхідності "впровадження європейських цінностей щодо розбудови системи публічного управління, щодо апроксимації вимог у сферу еколого-правового регулювання й у систему земельно-правового регулювання", а також "хибної інтерпретації, а можливо, і певної свідомої маніпуляції цінностями та ідеями, покладеними в основу нормативного забезпечення земельних відносин". За незмінної актуальності питань щодо

предмета галузей права, співвідношення різних галузей права й векторів розвитку галузей права в сучасній системі права Олександр Григорович наголосив на ризику зайвого ухилу в "зону впливу" адміністративного права. Попри важливість і необхідність міждисциплінарного підходу, його реалізація не дає підстав для сприйняття конструкцій на кшталт "адміністративно-земельного права", або "розгляду права охорони навколишнього природного середовища як підгалузі адміністративного права". Вчений зазначив, що "при всій повазі до висловлених ідей щодо адміністративно-земельного права, їх креативності, новаторстві, доречному наголосі на застосуванні кращих європейських практик, категорія "адміністративно-земельне право" не сприймається з огляду на те, що в регулюванні управлінських, господарських, дозвільних відносин ще в більшому зазатіну залишається питання раціонального використання, охорони та відновлення земель". На завершення Олександр Григорович побажав присутнім "невичерпного оптимізму, до якого нас привчала вельмишановна Марія Василівна".

Зазначивши високий рівень "педагогічної школи, з якої виходять майбутні депутати, майбутні працівники урядових та інших структур", з доповіддю на тему *"Конституційна сутність концепту землі та її природних ресурсів як природних об'єктів права власності Українського народу – потреба сьогодення..."* (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 46–49) до учасників конференції звернувся доктор економічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Інституту агроекології і природокористування НААН України *Олександр Іванович Ковалів*. Він загострив увагу на історичних передумовах розвитку права власності Українського народу на землю. На його думку, саме з прийняттям 16 липня 1991 року Декларації про державний суверенітет "ми склали унікальний алгоритм формули землі: земля, її надра та інші природні ресурси є власністю Українського народу". Із прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України "все ж таки вдалося посилити цей алгоритм з Декларації у статтях 13 і 14 Конституції України", однак однією з проблем реалізації цих конституційних норм вчений вважає відсутність закону, відповідно до якого кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу. Аналізуючи сучасні проблеми "пошуку реальних механізмів щодо здійснення природокористування з позицій національних інтересів, особливо на землях сільськогосподарського призначення", з позиції конституційно декларованих прав суб'єктів відносин права власності на землю та інші природні ресурси в Україні, вчений вказав "на "інноваційну" властивість такого земле-природокористування, у тому числі в агросфері". Головною формою реалізації економічних відносин між людиною (конкретним громадянином) і Українським народом (власником землі, природних ресурсів як об'єктів і частини біосфери) та користувачами (суб'єктами господарської діяльності, що здійснюють природокористування), на думку доповідача, "вважається рентоузгоджувальна основа, що уособлює інтереси й справедливий плат у процесі використання природних ресурсів – об'єктів чужої власності". Доповідач зазначив про "цілісність і взаємозалежність процесу природокористування та функціональної приналежності інноваційного ефекту як засад конституційно вмотивованого правопорядку, що сприятиме повоєнному відновленню України".

Розкриваючи економіко-правові аспекти реалізації права власності Українського народу на землю та інші природні ресурси, *Олександр Іванович* порадив

звернутися до висновків, пропозицій і узагальнень із цих питань, викладених ним у науковій монографії "Звернення земельної реформи в Україні: нова парадигма" (2016). Олександр Іванович наголосив на необхідності прийняття рішень стосовно права власності на землю та інші природні ресурси, які були б "конституційно вмотивованими та науково обґрунтованими", уникати радянських і російських наративів на всіх гілках органів державної влади й місцевого самоврядування. Він зазначив, що покладає надію "на тих людей, які мають у серці й у голові, як Марія Василівна, бажання бути корисними в нашому сьогодні, бо перемога зовнішнього ворога обов'язково також перемога на внутрішніх теренах".

З теплими словами щирої вдячності долі за знайомство, професійне й понад двадцятирічне дружнє спілкування та співпрацю із професоркою М. В. Красновою розповіла кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України Олена Миколаївна Ковтун. Вона зазначила, що "Марія Василівна була одним із провідних представників еколого-правової науки, якій вірно та віддано служила; патріотом, що обожнювала Україну та українців; правдолюбом, інтелектуалом, інтелігентом, природоохоронцем, взірцем людяності, професіоналізму, справедливості, порядності, чесності, мудрості, вимогливості до себе та до інших". Олена Миколаївна підкреслила, що "Марія Василівна передбачила розвиток еколого-правової науки на далеку перспективу, її геніальні ідеї, концепції та вчення витримали іспит часом". Доповідачка розповіла, що всі ці довгі роки Марія Василівна її підтримувала й усіляко допомагала. Після захисту кандидатської дисертації, з якої Марія Василівна була опоненткою, вона неодноразово натякала доповідачці, що потрібно думати над докторською дисертацією, і пропонувала тематику.

У своєму виступі на тему "Актуалізація вчення М. В. Краснової про концепт Природи в сучасному праві у контексті збройної агресії російської федерації проти України" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 54–57) Олена Миколаївна підкреслила, що особливої актуальності в контексті збройної агресії російської федерації¹ проти України набуло, на її думку, вчення Марії Василівни про концепт Природи в сучасному праві, відповідно до якого людина є лише частиною Природи, її складником. Отже, Природа є найвищою соціальною цінністю, і усвідомлення цього матиме наслідком перехід від антропоцентричного підходу до екоцентричного. Доповідачка зазначила, що М. В. Краснова пропонувала на рівні основного закону визнати Природу, у тому числі перетворену внаслідок антропогенного впливу (навколишнє природне середовище, середовище життєдіяльності), найвищою соціальною цінністю. При цьому вона зауважила, що докторська дисертація Марії Василівни була присвячена проблематиці компенсації шкоди за екологічним законодавством. Саме дослідження було захищене ще задовго до війни, у 2010 році, проте воно актуальне й нині, особливо під час збройної агресії російської федерації проти України, оскільки "екологічна шкода має стати неодмінною складовою репарацій". Отже, вчена підтримала наукову ідею М. В. Краснової щодо доцільності законодавчого визнання Природи публічним благом і найвищою соціальною цінністю та зазначила, що потрібно переглянути державну політику щодо природи на рівні Конституції України. Вона також зауважила, що повністю поділяє думку Марії Василівни щодо помилковості

антропоцентричного підходу у взаємодії Суспільства і Природи й підтримала ідею вченої про перехід до екоцентричного підходу.

Зі спогадів про свої студентські роки і знайомство із професоркою М. В. Красновою розпочала виступ кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського університету *Еліна Владиславівна Позняк*: "Марія Василівна є особливою людиною в житті (і не лише в науковому) кожного з нас. Ми спілкувалися з нею як колеги, але, безумовно, для мене вона була Вчителем, наставником, взірцем наукової відданості, принциповості, професійності, психологічної стійкості перед труднощами, поваги до Вчителів, патріоткою України та своєї малої батьківщини, де народилася і зростала. Вона була творчою особистістю, співала, і в українському національному вбранні ми на одному з наших новорічних свят співали пісню з її записника-пісенника, який вона вела ще, мабуть, з підліткових років. Там були пісні і про жнива, і про трактористів, і про любов до землі. Російська окупація Донбасу та інших українських територій дев'ять років тому важко вразила Марію Василівну, вона не могла без сліз говорити про те, що там залишився її батьківський дім, могили рідних. Біля її стола й зараз висить картина з донбаським пейзажем".

Власне бачення концепту Природи в праві, який Марія Василівна презентувала науковій громадськості впродовж більше п'ятнадцяти років, Еліна Владиславівна окреслила в доповіді "*Концепт Природи в екологічному праві України: філософський зміст і культурологічний вимір (за науковими працями проф. М. В. Краснової)*" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 100–104). Вона наголосила, що в науковому спадку вченої є фахові публікації, монографії, навчальні посібники, енциклопедичні статті та інші праці, у яких йдеться насамперед про філософський концепт Природи, який формується у межах екологічної філософії. На думку Еліни Владиславівни, "Концепт Природи в екологічному праві" є новітньою ідеєю теорії та методології сучасного екологічного права та основою для розвитку еколого-правової культури людини і суспільства". У наукових працях Марії Василівни закладено "глибокий філософський, культурологічний, етнопсихологічний, соціальний, правовий зміст "Концепту Природи в екологічному праві", що вирізняє його з-поміж інших ідей філософії права та теорії екологічного права, є свого роду рефлексією над інтегрованою сферою знань еколого-правового характеру, які використовує людство". У своїх публікаціях Марія Василівна наголошувала на тому, що "Концепт Природи" – ідеологія, сформована на основі суджень і критеріїв для використання Природи як об'єкта права". З огляду на вплив екологічного складника сталого розвитку на екологізацію права загалом, перспективи розвитку наукових ідей М. В. Краснової доповідачка вбачає у формуванні "Концепту Природи в праві України", а подолання воєнних загроз має стати обов'язковою умовою сталого розвитку нашої держави, формування культури сталого розвитку, законодавчого забезпечення особливостей її втілення у життя. Численні пропозиції професорки М. В. Краснової з удосконалення екологічного законодавства, на думку Еліни Владиславівни, були розроблені нею з урахуванням суспільних, екологічних, політичних, реформаційних та інших процесів в Україні та світі, на основі аналізу національного, міжнародного та європейського законодавства. З огляду на це, "впровадження в екологічне законодавство засад сталого розвитку і визнання принципу

¹ Тут і далі збережено орфографію авторів.

сталого розвитку одним із базових у природоресурсній, природоохоронній та антропоохоронній сферах суспільних відносин стали визначальними факторами процесу формування "Концепту Природи" в екологічному та в інших галузях права". Наприкінці виступу вчена зазначила, що формування концепту Природи в праві не завершено, адже "пошук правового механізму оцінювання шкоди внаслідок екоциду як інструменту російської воєнної агресії, повоєнне відновлення природних та штучно створених екосистем, попередження негативних змін клімату, розв'язання інших екологічних проблем визначатимуть вектори розвитку правового регулювання екологічних відносин".

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова *Іван Олександрович Костяшкін* зазначив, що "кожен із нас, хто здійснив поступ у науці екологічного права, земельного права, знайомий із професоркою Марією Василівною Красновою", а він мав можливість слухати її лекції із земельного права. Марія Василівна "заклала фундамент його розуміння не лише екологічного, але й земельного права, тих засад, які є пріоритетами екологічної безпеки, дала дорогу в наукове життя, заклала духовні цінності". Доповідач розповів, що "відчував її материнську підтримку", а також доброзичливу атмосферу кафедри екологічного права.

Розв'язанню актуальних правових проблем сьогодення вчений присвятив доповідь на тему "*Екологічні пріоритети у здійсненні права власності на землю в Україні*" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 62–66), де зазначив, що зобов'язальний характер власності на землю обумовлений насамперед природним походженням землі, що є не лише частиною навколишнього природного середовища, а фактично умовою існування як самої людини, так і будь-яких об'єктів флори та фауни на планеті. Отже, екологічний складник стає визначальним для забезпечення сталого використання земельних ресурсів. Водночас Іван Олександрович констатував фактично декларативний характер визначених конституційних засад у сфері використання та охорони земель. Він акцентував увагу на тому, що "за понад чверть століття з моменту прийняття Конституції України законодавець не спромігся забезпечити ефективного інституційно-функціонального механізму моніторингу, контролю, а головне – особливої охорони земельних ресурсів як основного національного багатства". При цьому він зазначив, що переважна більшість дискусій у відповідній площині точиться навколо трансформації відносин власності на землю та обігу земель сільськогосподарського призначення, в основу якої покладено бізнес-інтереси аграрних латифундій. Серед нових сучасних викликів, які значно посилюють негативний ефект указаної ситуації, а в переважній частині випадків стають визначальними серед факторів негативного впливу на стан забезпечення екологічної безпеки й використання земельних ресурсів, Іван Олександрович назвав наслідки збройної агресії російської федерації. У зв'язку із цим, на його думку, пріоритет вимог екологічної безпеки на сьогодні постає одним із визначальних факторів у сфері як використання природних ресурсів (особливо земель), так і відновлення пошкоджених територій. Вчений запропонував формувати загальнонаціональну земельну політику в напрямі перегляду змісту принципу пріоритету сільськогосподарських земель шляхом збільшення площі земель, не задіяних у господарському обороті, урахуваючи негативний стан земельних ресурсів, зумовлених процесами дегра-

дації ґрунтів, а подекуди – опустелюванням значних територій. Як висновок він зазначив, що в сучасних умовах здійснення права власності при використанні земель передбачає наявність і дотримання відповідного правового режиму, що обумовлює екологічно обґрунтоване використання земель як умови життєдіяльності для самого власника земельної ділянки та суспільства в цілому.

Спогадами про знайомство та спілкування із професоркою М. В. Красновою поділився із учасниками конференції кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Євген Павлович Суєтнов*, який подякував організаторам конференції за вибір теми наукових обговорень, присвячених дослідженню концепту Природи в сучасному праві й науково-методологічним питанням розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права, а також за її присвяту світлій пам'яті Марії Василівни – "доброї, щирої, мудрої, турботливої, чуйної, прекрасної і порядної людини, чарівної і привабливої жінки, талановитого вченого-правознавця та досвідченого педагога, відомого спеціаліста в галузі екологічного права", а також опонентки з його дисертації – "наукової мами". При цьому зазначив, що з глибокою вдячністю, повагою і любов'ю він пронесе теплі спогади про шановну Марію Василівну впродовж усього свого життя та завжди пам'ятатиме їхні приємні зустрічі, наукові дискусії, спільні погляди на подальший розвиток екологічного права, а також душевні розмови.

У виступі на тему "*Впровадження екосистемного підходу як способу реалізації "концепту Природи" в екологічному праві*" (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 108–113) доповідач зазначив, що у своїх наукових творах Марія Василівна послідовно підтримувала й розвивала концепт Природи – наукову ідею, під якою розуміється "поєднання впровадження концепції сталого розвитку в правову систему України з розумінням природи як об'єкта права, через сукупність її економічних, екологічних та духовних атрибутів". При цьому він зауважив, що наукова спадщина Марії Василівни охоплює численні праці – монографії, статті, тези, підручники, навчальні посібники тощо, у яких висвітлюються провідні й фундаментальні положення сучасної еколого-правової доктрини. Євген Павлович зазначив, що поділяє твердження Марії Василівни про необхідність перегляду наукових підходів до розуміння об'єктів еколого-правового регулювання, і він переконаний, що концепт Природи тією чи іншою мірою може бути реалізований шляхом "впровадження екосистемного підходу, тобто "екосистемізації" екологічного права, коли всі його об'єкти розглядатимуться крізь призму екосистем". Вчений окремо підкреслив, що в українській еколого-правовій доктрині формується думка про те, що будь-який об'єкт може бути розглянутий із позиції екологічної системи або її компонентів. На його думку, ця тенденція буде продовжуватись і посилюватись також у віддаленій, але досяжній перспективі, екосистема буде визнана центральним об'єктом екологічного права, тоді як усі об'єкти еколого-правового регулювання досліджуватимуться науковцями саме в екосистемному контексті. Як висновок Євген Павлович зазначив, що впровадження екосистемного підходу може розглядатись як спосіб реалізації концепту Природи в екологічному праві України, який пропагувала Марія Василівна, визнаючи Природу найвищою соціальною цінністю і намагаючись дослідити всі об'єкти еколого-правового регулювання із природоохоронних позицій.

Про важливість цього наукового заходу, вибір його тематики й напрямів обговорення доповідала кандидата юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри

екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського університету *Юлія Леонідівна Власенко*, яка поділилася спогадами про професорку М. В. Краснову, які вона "пронесе через усе життя", висловила вдячність долі за те, що Марія Василівна була в її житті й у житті кожного з присутніх. Юлія Леонідівна розповіла про щире спілкування з Марією Василівною – "людиною чесною, відвертою, справедливою, яка стала прикладом служіння науці, людям, своїй державі, своїм принципам; Марія Василівна була душею екологічного права, його берегинєю і дійсно вболівала за все те, що вона робила". Доповідачка підкреслила, що "Марія Василівна ніколи не використовувала своїх досягнень, взагалі науку екологічного права, у якихось своїх цілях – для самоствердження чи отримання якоїсь користі, – а щиро вболівала за те, що вона робила, за те, чого прагнула, живучи за принципом "бути, а не здаватися". Вона все виконувала на сто відсотків, на повну силу, до кінця, без ніяких вагань і вимагала від кожного з нас також "викладатися" на всі сто, роблячи щось. Вона була душею екологічного права".

У своєму виступі на тему *"Екологічний дью ділідженс: сутність та роль при прийнятті управлінських рішень у бізнесі"* (Ковальчук, & Позняк (ред.), 2023, с. 127–130) доповідачка зазначила, що незважаючи на війну, яка триває на території нашої держави, уже зараз необхідно приймати ефективні рішення та запроваджувати низку заходів щодо планування відновлення держави і сьогодні, і в повоєнний час. Юлія Леонідівна акцентувала увагу на тому, що наразі існує об'єктивна доцільність звернути увагу й активніше впроваджувати виконання спеціальної експертизи – так званої процедури *дью ділідженс*. На її думку, "потреба передбачити, виміряти і мінімізувати усілякі ризики сформувала пропозицію послуг з аналізу екологічної складової бізнесу, зокрема як екологічний дью ділідженс". Юлія Леонідівна зазначила, що нині багато корпоративних угод пов'язані з екологічними ризиками. Наприклад, забруднені ґрунт, вода і повітря, небезпечні речовини й відходи, претензії з боку громадськості й органів влади, репутаційні ризики можуть бути успадковані покупцем бізнесу від попереднього власника. У зв'язку із цим, як наголосила вчена, метою проведення процедури екологічного дью ділідженса є забезпечення замовника (інвестора) повною і достовірною інформацією про екологічні й соціальні впливи окремого проєкту чи бізнесу. Юлія Леонідівна також зауважила, що "дана системна процедура може асоціюватися із більш відомою процедурою, а саме – екологічним аудитом, однак ототожнювати дані дві процедури є невірним". На її думку, в Україні наразі треба створювати нормативно-правове поле, яке б було фундаментом законодавчого регулювання екологічного дью ділідженса.

Із заключним словом і підведенням підсумків роботи конференції виступила доц. Т. Г. Ковальчук. Вона висловила щире повагу та вдячність усім учасникам, які поділилися своїми спогадами про Марію Василівну Краснову – Людину з великої літери, – виступили із цікавими доповідями, надіслали свої тези, висловили власне бачення перспектив удосконалення екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права у правовій системі України, розвитку теорії держави і права з урахуванням наукової ідеї формування концепту Природи в сучасному праві. Характерною ознакою конференції, присвячених ушануванню пам'яті наших колег і вчителів, є особисті спогади про них під час спілкування у трудовому колективі, роботи у спільних проєктах, спеціалізованих вчених радах тощо. Фундаментальні наукові доробки Марії Василівни є основою для наступних наукових пошуків з екологічної, земельної, аграрної та інших галузей права й

законодавства, адже, за її словами, "екологічне право – це жива матерія". У своєму заключному слові проф. В. В. Носік зазначив, що "Марія Василівна вийшла на філософське осмислення сутності тих процесів і явищ, які наштовхнули її на висвітлення та впровадження у правову науку концепту Природи в праві". По-суті, "мова йде про філософію екологічного права в теперішньому виразі". Він зазначив про "зелене і коричневе" у біологічному різноманітті нашої планети, про перспективи розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права, адже "ми робимо велику справу, підтвердження чого буде практика". Саме в інноваційних змінах наукових поглядів та ідей вбачається виявлення евристичної функції науки екологічного, земельного й аграрного права, що сприятиме забезпеченню прогресивного розвитку й відновленню природи України після війни, подоланню наслідків екоциду.

Дискусія і висновки

Професорка Марія Василівна Краснова є на сьогодні взірцем сучасної вченої, правниці, екологіні, педагогині, наукові доробки якої є витребуваними сучасними реаліями та слугують меті вдосконалення правового регулювання екологічних, земельних, аграрних та інших пов'язаних із ними відносин, розвитку правової науки і практики. Концепт Природи в праві, екологічному праві зокрема, який розробляла у своїх працях вчена, на сучасному етапі розвитку екологічного права як галузі науки й галузі права потребує нового осмислення змісту та інструментів регулювання суспільних відносин. Це необхідно здійснювати на основі екоцентризму з метою формування нового рівня еколого-правової культури суспільства і громадян, мінімізації негативних наслідків воєнних дій і впливів надзвичайних екологічних ситуацій на території нашої країни, розбудови України як екологічної держави. Свідченням цього є проведена конференція, тематичні напрями якої узгоджені з основними сферами досліджень професорки М. В. Красної та віднайшли відгук у доповідях її учасників.

Концепт Природи в праві – це оригінальна наукова ідея, яка розглядається крізь призму філософії права та ґрунтується на концепції сталого розвитку, оскільки визначає актуальну зміну акцентів від Людини до Природи. Зміст цього концепту розглянуто через такі напрями досліджень, як: науково-методологічні проблеми розвитку сучасного екологічного, земельного та аграрного права в умовах воєнного стану й у відбудовний період; перспективи формування екологічної держави в Україні й розвитку сучасних напрямів еколого-правової, земельно-правової та аграрно-правової політики; перспективи формування концепту Природи в праві крізь призму екології, культури, традицій українського народу і його етносів; проблеми ефективності еколого-правових, земельно-правових, аграрно-правових та інших гарантій реалізації екологічних прав громадян України; науково-методологічні проблеми інституційно-правового та функціонально-правового забезпечення ефективності екологічного управління; перспективи розвитку договірного регулювання відносин в екологічному, земельному, аграрному та інших галузях права; правовий режим екологічної інформації за екологічним, земельним, аграрним та іншими галузями законодавства України; розвиток права екологічної безпеки та системи його законодавчих джерел за пріоритетними напрямами життєдіяльності суспільства; розвиток правового регулювання відносин із запобігання, реагування та подолання наслідків надзвичайних ситуацій, зумовлених проявами ядерних, радіаційних та інших ризиків; проблеми юридичної відповідальності та компенсації шкоди за екологічним, земель-

ним, аграрним та іншими галузями законодавства України. У зв'язку із цим внесок Марії Василівни у розвиток екологічного та інших галузей права на засадах сталого розвитку як одного з базових у природоресурсній, природоохоронній та антропоохоронній сферах суспільних відносин є вагомим.

Професорка М. В. Краснова передбачала розвиток екологічного права і зміну пріоритетів у регулюванні екологічних відносин на десятки років наперед. Вона залишила неоціненний науковий і духовний спадок, який нам як людям, громадянам, вченим, правникам-екологам потрібно розвивати, упроваджувати в життя, популяризувати і примножувати відповідно до реалій сьогодення. Слова неймовірно вдячності висловлюємо в пам'ять про Марію Василівну за її любов до справи свого життя, результати якої змінювали акценти та змінюють розвиток і напрями всієї галузі екологічного права.

Внесок авторів: Еліна Позняк – концептуалізація, методологія, написання (оригінальна чернетка, перегляд і редагування), аналіз джерел, програмне забезпечення, формальний аналіз; Тетяна Шараєвська – методологія, валідація даних, написання (оригінальна чернетка, перегляд і редагування), програмне забезпечення, формальний аналіз; Олена Шомпол – методологія, валідація даних, написання (оригінальна чернетка, перегляд і редагування), аналіз джерел, формальний аналіз.

Elina POZNIAK, PhD (Law), Assoc. Prof., Psychologist
ORCID ID: 0000-0001-5515-4849
e-mail: elina_pozniak@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Tetiana SHARAIEVSKA, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0003-0099-938X
e-mail: tetiana_sharaievska@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olena SHOMPOL, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-6620-5293
e-mail: shompol.ekopravo@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "THE CONCEPT OF NATURE IN MODERN LAW" : SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL, LAND, AGRARIAN AND OTHER FIELDS OF LAW, DEDICATED TO THE BRIGHT MEMORY OF PROFESSOR M. V. KRASNOVA

Background. The article reviews the speeches of the participants of the All-Ukrainian Scientific and Practical Online Conference on the Topic "The Concept of Nature in Modern Law", dedicated to the bright memory of Doctor of Law, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, head, professor of the Department of Environmental Law of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv Maria Vasylivna Krasnova. The event was organized and held by the Departments of Environmental, Land and Agrarian law of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv on May 26, 2023. The purpose of the article is to perpetuate the memory of Prof. M. V. Krasnova, highlighting doctrinal and legislative approaches to the moulding and further development of environmental, land, agrarian and other fields of law, united by the scientific idea of "The Concept of Nature in Modern Law". Among the main tasks of the publication were consideration of proposals made by the participants of the conference on improving the current legislation, development the methodology of environmental, land and agrarian legal research, deepening the theory, and philosophy of law.

Methods. The methodological basis of the research was the general scientific dialectical method of learning about social phenomena in their relationship and development, as well as scientific methods of analysis and synthesis, interpretation of legal norms, formal-legal, historical, comparative-legal, prognostic, etc. methods.

Results. The participants of the conference focused their efforts on solving actual scientific and methodological problems of environmental, land, agrarian and other fields of law in the context of overcoming the consequences of large-scale Russian aggression on the territory of our country, transition to peaceful reconstruction in the future. Proposals for the improvement of environmental, land, agrarian and other branches of law, legislation, science and law enforcement practice in Ukraine through the prism of implementing the concept of nature in law have been expressed. The idea of combining the implementation of the concept of sustainable development into the legal system of Ukraine with the understanding of nature as an object of law through the set of its economic, ecological and spiritual attributes was laid in the foundation of this concept in the studies of Prof. M. V. Krasnova.

Conclusions. Comprehension of the content and tools of legal regulation of social relations must be carried out on the basis of ecocentrism with the aim of forming a new level of ecological and legal culture of society and citizens, minimization the negative consequences of military actions and the effects of environmental state of emergency on the territory of our country, developing Ukraine as an ecological state. "The Concept of Nature in Law" is an original scientific idea, which is examined through the prism of the philosophy of law and is based upon the concept of sustainable development, since it determines the actual chance of emphasis from Man to Nature.

Keywords: agrarian law, concept of nature, environmental law, environmental safety law, land law, legal culture, legal regulation, legal science, natural environment, professor Maria Vasylivna Krasnova, scientific idea.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Список використаних джерел

Андрейцев, В. І. (Ред.). (2007). *Літопис кафедри трудового, земельного і екологічного права*. Український видавничий консорціум.

Ковальчук, Т. Г., & Позняк, Е. В. (Ред.). (2023). Концепт Природи в сучасному праві: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права. *Збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Красної (26 травня 2023 року)*.

References

Andreitsev, V. I. (Ed.). (2007). *Chronicle of the Department of Labor, Land, and Environmental Law*. Ukrainian Publishing Consortium [in Ukrainian].

Kovalchuk, T. H., & Poznyak, E. V. (Ed.). (2023). Concept of Nature in Modern Law: Scientific and Methodological Issues of Development of Environmental, Land, Agrarian, and Other Branches of Law. *Collection of Abstracts of Scientific Reports of Participants of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference Dedicated to the Bright Memory of Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Deputy Dean of the Law Faculty for Distance Learning (2002–2004), Head of the Department of Environmental Law of the Law Faculty (2011–2018), Professor of the Department of Environmental Law at the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv Maria Vasylivna Krasnova (May 26, 2023)* [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 28.03.24

Прорецензовано / Revised: 09.05.24

Схвалено до друку / Accepted: 27.05.24